

Mietintöjä perustutkimuksesta ja tutkijankoulutuksesta

Ikäänkuin uuden vuosikymmenen vauhdittamiseksi vuoden 1989 lopulla ilmestyi kaksi tieteen kehityksen seuraamisen kannalta mielenkiintoista mietintöä, Perustutkimustyöryhmä 89:n mietintö (Kom.miet. 1989:42) ja Tutkijankoulutustoimikunnan loppumietintö (Kom.miet. 1989:55). Nämä mietinnöt ovat hyödyllistä luettavaa myös kirjastotieteen ja informatiikan tulevaisuuden ennakoinnin kannalta. Koska mietinnöt ansaitsevat tulla laajaan julkiseen keskusteluun hyllyille pölyttymisen asemasta, esitän joitakin niitä koskevia huomautuksia. Kommenttini eivät ole syntyneet pelkästään kirjastotieteen ja informatiikan tarkkailun pohjalta, vaan ne perustuvat laajempaan vuorovaikutukseen eri tieteenaloilla, joskin pääasiassa yhteiskuntatieteiden sektorilla työskentelevien henkilöiden kanssa.

Suoraan tohtoriksi

Sekä Perustutkimustyöryhmä 89 että Tutkijankoulutustoimikunta ottavat selvästi kantaa suoraan väittelemisen puolesta. Perustutkimustyöryhmä korostaa (s. 68), että tohtoriopintojen tulisi tähdätä suoraan tohtorin tutkintoon lisen-siaattivaiheen ohitse. Samantapaisesti Tutkijankoulutustoimikunta esittää (s. 9 ja s. 38), että tutkijankoulutus tulee suunnitella tohtorin tutkintoon johtavaksi ja että erillistä lisen-siaatin tutkintoa ei tule vaatia tohtorin tutkintoon tähtääviltä. Tämä lausuma jättää kuitenkin lisen-siaatin tutkinnon voimaan niiden suoritettavaksi, jotka eivät tähtää tohtorin tutkintoon. Lisen-siaattivaihtoehdon säilyttäminen on myös jär-keväää, koska yhteiskunnan eri sektoreilla on ainakin toistaiseksi virkoja, joiden kelpoisuus-ehdtona on juuri lisen-siaatin tutkinto (esim. jotkut korkeakoulukirjastojen johtajat ja yliopis-ton lehtorit). Esittäessään lisen-siaatin tutkinnon poistamista tohtoreiksi opiskelevalta Perustut-kimustyöryhmä 89 ja Tutkijankoulutustoimi-kunta eivät kuitenkaan puutu siihen, mitkä ovat jatkossa tohtorin tutkinnolle asetettavat tiedolliset ja taidolliset vaatimukset, ollaanko niitä madaltamassa esitetyn muutoksen myö-

tä ja mitkä ovat lisen-siaatintutkimukselle ja väi-töskirjalle asetettavien vaatimusten erot. Jos li-sensiaatin tutkintoa ei jatkossa vaadita tohto-rin tutkinnon suorittavilta, on nähdäkseni teh-tävä selvä laadullinen ero sen suhteen, mitä vaaditaan lisen-siaatintutkimukselta ja mitä vaa-ditaan väitöskirjalta. Muuten on vaarana se, et-tä samantasoisia töitä hyväksytään molemmil-la nimillä.

Jatkokoulutuspaikkojen hyötykäyttö

Sekä Perustutkimustyöryhmä 89 että Tutkijankoulutustoimikunta tarkastelevat mietinnöis-sään myös tutkijankoulutuspaikkojen hyöty-käyttöä. Perustutkimustyöryhmä korostaa (s. 76) assistenttien toimien käyttöä ensisijaisesti tutkijankoulutukseen ja esittää samalla assis-tenttien toimikausien lyhentämistä viidestä vuodesta kolmeen vuoteen. Tutkijankoulutus-toimikunta (s. 26) pitää päätoimisten tutkijan-koulutuspaikkojen lisäämistä ensisijaisena kei-nona tutkijankoulutuksen laajentamiseksi ja jatkotutkintojen suoritusajojen lyhentämisek-si. Samalla se esittää (s. 27), että assistentin toi-mikauden pituus tulisi palauttaa kolmeksi vuo-deksi ja toimikausien määrä rajoittaa kahteen. Toimikunnan mukaan assistenttuurien »tehok-kaampi käyttö poistaisi monta pulmaa».

Assistenttuurien tehokäytön asemasta olisi parempi puhua assistenttuurien hyötykäytös-tä. Tällöin assistenttuurien toimiajan pituutta huomattavasti oleellisempi kysymys onkin se, miten turvataan parhaiden mahdollisten hen-kilöiden hakeutuminen assistenteiksi ja tutki-jankoulutukseen. Assistenttien toimikausien ly-hentäminen saattaa tuoda tähän jopa uusia vai-keuksia. Ainakin joillakin aloilla se saattaa eh-käistä entisestään lahjakkaiden nuorten tutki-joiden hakeutumista jatkokoulutuspaikoille. Korkeakoulujen assistenteilleen tarjoamat huo-no palkka ja lyhyt työrupeama eivät välttämät-tä menesty kilpailussa korkeakoulun ulkopuo-lisen sektorin kanssa. Tutkijanurasta kiinnos-tunut nuori henkilö (joka usein on myös juuri

perustanut perheen tai on perheen perustamisvaiheessa) tekee ratkaisujaan ajatellen myös taloudellisia kysymyksiä ja toimeentulon jatkuvuutta. Assistenttien suhteellisen huono asema korkeakoulusektorilla saattaa johtaa jopa siihen, että lahjakkaimmat henkilöt eivät edes harkitse tutkijanuraa. Koska assistenttuurit eivät palkka- ja työehdoiltaan ole tällä hetkellä kovinkaan houkuttelevia, assistenttuurien toimikausien pituudesta käytävää keskustelua oleellisempaa on keskustella siitä, miten assistenttuurien houkuttelevuutta voidaan muilla keinoin lisätä (esim. takaamalla kunnollinen tieteellinen ohjaus ja osallistuminen mielenkiintoiseen kansalliseen/kansainväliseen yhteistyöhön).

Unohdettu voimavara 1: professorit

Perustutkimustyöryhmä 89 ja Tutkijankoulutustoimikunta unohtavat kokonaan sekä perustutkimuksen että tutkijankoulutuksen kannalta keskeisimmän ja tärkeimmän henkilöstöryhmän eli professorit. Liekö unohtamisen syynä em. toimikuntien professorivaltaisuus. Kuitenkin juuri professorit ovat avainryhmä sekä perustutkimuksen kehityksen että tutkijankoulutuksen ohjauksen kannalta ja siksi heitä ei sivi ohittaa.

Perustutkimustyöryhmä esittää varovasti (s. 86), että vaihtuva-alaisia määräaikaista virkoja, lähinnä apulaisprofessoreita (huom. etuliite apulais) ja yliassistentteja, tulee lisätä ensisijaisesti virkajärjestelyin, mutta tarvittaessa myös uusina virkoina. Määräaikaistaminen voisi kuitenkin koskea myös professoreita. Professuurien määräaikaistaminen saattaisi hyvinkin olla se kaivattu keino, joka vahvistaa perustutkimusta. Näin ainakin neljästä syystä. Ensinnäkin professori, joka joutuisi kilpailemaan paikastaan esim. viiden — kymmenen vuoden välein, joutuisi itse aktiivisesti jatkamaan tutkijanurallaan, ja näin ollen myös tämä korkeakoulujen korkein älyllinen kapasiteetti olisi jatkuvasti perustutkimuksen käytössä. Toiseksi, laitosta johtavat professorit luovat alaisilleen myös tutkijanmallin. Tutkimukseen aktiivisesti suhtautuva professori luo ympärilleen aktiivisen tutkimusilmapiirin. Kolmanneksi, Suomen pienuuden ja hakijoiden vähäisyyden vuoksi professoreiksi saatetaan joskus joutua valitsemaan henkilöitä, jotka pahimmassa tapaukses-

sa muodostuvat oman tieteenalansa kehityksen jarruiksi. Nykyinen professorien valintajärjestelmä aiheuttaa sen, että kerran valittu, ei-niin-hyvä professori saattaa olla virassaan ja perustutkimuksen jarruna jopa 30 vuotta. Neljänneksi, määrääjoin aukitulevat professuurit pitäisivät yllä myös kilpailutilannetta, jolloin professuuria haluavat, muissa tehtävissä toimivat tekisivät aktiivisesti myös perustutkimusta ajatellen professuurien aukituloa. Odotettavissa olevat kilpailutilanteet ovat nykyään monesti niin kaukana tulevaisuudessa, etteivät ne omalta osaltaan motivoi meritointiin tähtäävään perustutkimukseen. Pätevälle, työssään menestyvälle professorille professuurien määräaikaistaminen ei luonnollisestikaan tuottaisi ongelmia, hänet voitaisiin aina valita uudelleen ellei professuurikausia rajattaisi esim. enintään kahteen. Professuurien määräaikaistaminen edellyttäisi luonnollisesti nykyisen raskaan professuurintäytön yksinkertaistamista, mutta menettelytapojahan voidaan muuttaa — jos halutaan.

Professorit ovat avainryhmä myös jatko-opintojen ohjauksen kannalta. Tutkijankoulutustoimikunta korostaa jatko-opintojen ohjauksen merkitystä ja toteaa (s. 38), että tutkijankoulutuksen tärkeimpiä osia ovat mm. jatko-opiskelijoiden aineellinen ja henkinen tukeminen, viereiden tutkijayhteisöjen muodostaminen ja tukeminen sekä tieteellisen keskustelun edistäminen. Jatko-opiskelijoiden tukemisen ja viereiden tutkijayhteisöjen muodostamisen onnistumisen kannalta avainryhmän muodostavat juuri professorit. Jotta professorit selviäisivät tästä tehtävästään, heidän rooliaan korkeakoulussa tulee muuttaa hallintojohtajasta tutkijaksi, opettajaksi ja tieteenekijäksi. Professorikunnan kuulee nykyisin monesti valittelevan maddottomaksi paisunutta hallintotehtävien määrää. Professorit ovat siis joutuneet ottamaan (tai halunneet ottaa) itselleen sellaisia hallintoon liittyviä tehtäviä, joihin heillä ei ole koulutusta ja joista ammattijohtajat (esim. tiedekuntatasolla) selviäisivät helpommin. Hallinnon hoitaminen vie professorien kallista aikaa sekä omalta tutkimukselta että jatko-opintojen ohjaamiselta.

Keskusteltaessa jatkossa suomalaisen perustutkimuksen ja tutkijankoulutuksen vahvistamisesta on välttämätöntä kiinnittää huomio professorien toimenkuvan viimeaikaiseen kehitykseen ja tarkastella hallinnon, tutkimuksen

ja opetuksen suhdetta siinä. Tätä kysymystä on syytä selvittää myös tutkimuksen avulla.

Unohdettu voimavara 2: lehtorit

Lähes yhtä unohdettu voimavara kuin professorit tarkastelemissani mietinnöissä on korkeakoululehtorit. Koska tutkimus ja opetus korkeakouluissa kuitenkin liittyvät (tai niiden tulisi liittyä) kiinteästi yhteen, lehtoreitakaan ei sovi ohittaa silloin kun tarkastellaan perustutkimusta ja tutkijankoulutusta.

Perustutkimustyöryhmä 89 tuo lehtoreitten osalta esiin työvelvollisuuden joustavan käytön (s. 41) ja esittää (s. 85), että kaikkien korkeakoulujen opetusvirkojen osalta tulisi päästä joustavaan käytäntöön viimeistään vuoden 1995 loppuun mennessä. Lehtorien osalta tämä mahdollistaisi esim. osan opetusvelvollisuudesta siirtämistä tutkimukseen. Lehtorien tutkimusmahdollisuuksien lisääminen on hyvä asia. Kuitenkin opetusvelvollisuuden korvaaminen muilla tehtävillä tuottaa myös ongelmia. Jos opetushenkilön kokonaistyöajaksi lasketaan 1600 t. vuodessa, tulisi selvittää, mikä on se kerroin, jolla lasketaan opetuksen valmisteluun tarvittava aika (opetusta ei voi pitää ilman valmistelua). Ongelmia muodostaa myös se, miten laitoksilla hoidetaan lehtorien pitämättä jätämä opetus etenkin tilanteessa, jossa tuntiopetusmäärärahat ovat pienentyneet (ja pienevät). Joustava työaika saattaa hyvinkin jäädä ideatasolle, jos sen toteuttamismahdollisuudet ovat olemattomat.

Tutkijankoulutustoimikunta viittaa lyhyesti (s. 28) korkeakoululehtorien jatko-opintojen tukemiseen toden: »Korkeakoulujen tulisi myös lisätä määrärahoja lehtorien tutkimusvapaiden järjestämiseen.» Jotta tämä lause ei jäisi vain tyhjäksi fraasiksi, tutkijankoulutuksesta käytävässä keskustelussa olisi syytä huomattavasti monisanaisemmin pohtia sitä, miten se tutkimuskapasiteetti ja -halu, joka korkeakoululehtoreilla on, saadaan suunnattua siten, että tuloksena syntyy myös väitöskirjatasoisia opinäytteitä. Korkeakoululehtoreilta tavallisimmin vaadittava tutkinto on lisensiaatin tutkinto. Korkeakoululehtorit ovat siis jo olleet mukana tutkijankoulutuksessa ja todennäköisesti suuri osa heistä olisi halukas jatkamaan tohtorin tutkintoon. Väitöskirjatyö sisältää kuitenkin

sellaisia intensiivisiä vaiheita (esim. tutkimuksen teoreettisen kehikon rakentaminen tutkimuksen alkuvaiheessa, ja tutkimuksen lopullinen kirjoittaminen ja viimeistely), jotka vaativat suurempaa keskittymistä kuin mihin lehtorin opetuksen ohella on mahdollisuus. Niinpä yliopistolehtorin kannalta on helpompaa tuottaa opetuksen ohessa pienempiä kirjoitelmia ja selvityksiä kuin ryhtyä teoreettisesti vaativampaan väitöskirjatyöhön. Tukemalla tietoisesti lehtoreiden väitöskirjatyötä tohtorin tutkintojen määrää voidaan melko nopeasti nostaa.

Jatkokoulutukseen rekrytointi

Tutkijankoulutustoimikunta puuttuu myös jatkokoulutettavien rekrytointiin. Se toteaa (s. 25–26 ja s. 40), että kiinnostusta tutkimustyöhön ja tutkijankoulutukseen tulisi pyrkiä herättämään opiskelijoissa jo perustutkintovaiheessa ja että perustutkinto-opetusta on kehitettävä aktivoivaksi ja tutkimusluontoiseksi. Tulevien jatko-opiskelijoiden rekrytointi jo perusopetusvaiheessa korostaa entisestään korkeakoululehtorien tutkimusmahdollisuuksien parantamista. Juuri lehtorit on se ryhmä, joka on perusopetuksessa eniten tekemisissä opiskelijoiden kanssa ja joka voi innostaa opiskelijoita myös tutkimuksen pariin. Jos lehtorien oma mahdollisuus tehdä tutkimusta jää vähäiseksi, vaarana on, että yliopistojen laitoksilla opiskelijoita opettavat lehtorit, joiden oma suhde tutkimukseen on vieras ja samoilla laitoksilla professoreiden hallinnoitessa tutkimusta tekevät assistentit ja yliassistentit, joiden suhde taas opiskelijoihin on vieras. Toimikunnan ehdotus (s. 25), että perustutkinto-opetusta on kehitettävä aktivoivaksi ja tutkimusluontoiseksi on fraasinomainen toteamus niin kauan kun ei puututa niihin rakenteisiin, jotka korkeakouluympäristössä asettavat tutkimuksen ja opetuksen toisilleen vastakkaisiksi ilmiöiksi. Nämä rakenteet liittyvät toisaalta siihen, että meritoimisessa painotetaan julkaisujen määrää, jolloin meritoitumista tavoitteleva henkilö mieluummin tuottaa (huonojakin) julkaisuja kuin paneutuu opetuksen kehittämiseen (opetus koetaan välttämättömänä pahana) ja toisaalta siihen, että korkeakoululehtoreille ei turvata riittäviä tutkimusmahdollisuuksia.

Tarkastellessaan työelämässä olevien tutkijankoulutukseen rekrytointia (s. 26) Tutkijankoulutustoimikunta toteaa sen riippuvan ensisijaisesti asianomaisten omasta aloitteellisuudesta. Asia voidaan nähdä toisinkin. Korkeakoulujen ainelaitoksilla voisi olla aktiivinen ote työelämässä olevien tutkijakoulutukseen houkuttelemisessa. Vastuu siitä, hakeudutaanko eri sektoreilta jatkokoulutukseen vai ei, on myös korkeakouluilla. Ongelmana on, pystyvätkö korkeakoulujen ainelaitokset tarjoamaan toimikunnan mainitseman (s. 4) myönteisen, aktiivisen ja kriittisen tieteellisen miljööön jatko-opintoja harjoittavalle ja houkuttelemaan myös työelämässä jo toimivia tieteelliseen jatkokoulutukseen. Tutkijankoulutuksen tarvetta yhteiskunnan eri sektoreilla ammatissatoimivan väestön keskuudessa on, koska tutkimuksen ja tieteellisen asiantuntemuksen merkitys yhteiskunnassa on kasvanut ja kasvaa yhä.

Joustava ikäkäsitys

Tutkijankoulutustoimikunta suhtautuu väitteijöiden ikäkäsitykseen aiheellisen joustavasti, joskin se esittää (s.4), että nuorella iällä väittelemisestä on tutkijan tieteellisen urakehityksen kannalta ilmeistä hyötyä. Toimikunta toteaa (s. 4), että ikäkäsitystä pitää tarkastella yksilöllisesti. Varttuneella iällä väitteleminen voi olla perusteltua esim. työelämässä hankitun kokemuksen tai elämänolosuhteiden vuoksi. Tutkijankoulutustoimikunnan omaksuma joustava ikäkäsitys on myönteinen yllätys, koska tieteellisen jatkokoulutuksen suhteen Suomessa on usein tuotu esiin lähes ikää kriminalisoiva näkemys (esim. joidenkin jatkokoulutuspaikkojen jako vain alle x ikävuoden oleville hakijoille). Ajatus jatkokoulutuspaikkojen jaosta vain nuorille ja pakkomielle tohtorintutkimuksen suorittamisen ikärajan laskemisesta pitää sisällään käsityksen lineaarisesti etenevästä tutkijan- ja elämänurasta. Lineaaristi etenevää tutkijanuraa korostavalle näkemykselle vastakkainen näkemys on se, että tutkijan- ja elämänura voi edetä myös syklistä. Myöhemmällä iällä väitteleminen ei välttämättä tarkoita väitöskirjan viivästymistä (huom. negatiivinen arvolataus) vaan tietoisia valintoja oman elämän suhteen.

Siirtymät toiselle tieteenalalle ja toiseen korkeakouluun

Sekä Perustutkimustyöryhmä 89 että Tutkijankoulutustoimikunta puuttuvat rohkeasti yhteen suomalaisen tieteen vakavaan ongelmaan, sisäänlämpiävyyteen. Perustutkimustyöryhmä toteaa (s. 80): »Suomalaista tiedettä on useimmissa 1980-luvun kansainvälisissä arvioissa arvosteltu sisäänlämpiävyydestä ja vuorovaikutuksen puuttumisesta tutkimusjärjestelmän eri osien, korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten, väliltä.» Selvimpinä osoituksina suomalaisen tieteen sisäänlämpiävyydestä työryhmä mainitsee (s. 80 – 81) opiskelijoiden ja tutkijoiden pysytävyyden alkuperäisissä korkeakouluissaan ja laitoksissaan sekä tieteellisen yhteistyön vähäisyyden eri yksikköjen kesken.

Tutkijankoulutustoimikunta pitää (s. 10 ja s. 39) erityisen tärkeänä sitä, että jatko-opiskelijalla olisi hyvät mahdollisuudet siirtyä perustutkimuksen jälkeen tutkijankoulutukseen toiselle tieteenalalla tai toiseen korkeakouluun. Toimikunnan mielestä tämä liikkuvuus vireyttää ja monipuolistaa laitosten ilmapiiriä. Kirjastotiede ja informatiikka on tieteenala, joka Suomessa on institutionaalisesti nuoren ikänsä takia »tottunut» siirtymiin ja tieteensiirtolaisiin. Kirjastotieteen ja informatiikan jatkotutkimus- ja ovat suorittaneet henkilöt, joiden perustutkimus on joltakin toiselta tieteenalalta.

Lopuksi

Komiteanmietinnöt ovat hyödyllistä luettavaa. Ne tarjoavat lähtökohdan lukijan omalle ajattelulle, mietintöjen kohteena olevien ilmiöiden pohdinnalle ja jäsentämiselle. Lisäksi ne ovat monesti viihdyttävää luettavaa; eivät toki viihdekirjallisuutta, mutta kirjallisuutta, jonka parissa viihtyy ja viivähtää. Tarkastelemisiani mietinnöissä puututtiin moniin muihinkin seikkoihin (esim. Suomen Akatemian uudelleen organisointiin) kuin niihin, joihin olen viitannut. Olen kuitenkin tyytynyt kommentoimaan niitä seikkoja, jotka itsestäni tuntuivat tärkeiltä ja pohdittavilta, joiden parissa itse viivähdin.